

UDK 27-43-726-427
Primljeno: 11. 10. 2011.
Prihvaćeno: 5. 12. 2011.
Pregledni članak

STRAH, SUPSIDIJARNOST I SUDJELOVANJE

Irena SEVER

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Odjel za kulturologiju
Trg Sv. Trojstva 3, 31 000 Osijek
irenasever332@hotmail.com

Damir MRAVUNAC

Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve Hrvatske biskupske konferencije
Heinzelova 5, 10 000 Zagreb
censoc@zg.t-com.hr

Sažetak

Strah je temeljna ljudska emocija koja se često veže uz pretpostavku da izaziva pasivnost aktera. Kako je za načelo supsidijarnosti sudjelovanje svih u socijalnom životu od presudnog kriterija za njezinu zaživljenost, od posebnog nam je interesa bilo vidjeti, na temelju naznaka koje daju psihologija, teologija i sociologija, koliko je u Hrvatskoj strah prisutan u ljudi određen i položajem u društvenoj strukturi. Zanimalo nas je nalazimo li više faktora straha i kakve su im karakteristike. Na temelju razrade teorija razvijenih unutar sociologije emocija te naglasaka socijalnog nauka Crkve o načelu supsidijarnosti, držimo da je jedan od načina prevladavanja straha u udruživanju ljudi, njihovu sudjelovanju te u izgradnji supsidijarnog društva.

Ključne riječi: strah, supsidijarnost, sociologija, emocija, sudjelovanje, djelovanje emocija.

Uvod

Strah je primarna emocija koja neizbježno pripada svakom čovjeku prateći ga od rođenja do smrti¹. Ona proizlazi iz iskustva ili doživljava prijatnje, fizičke ili psihičke, koja na razne načine stavlja u opasnost naš život. Čovjek je struk-

¹ Primarnim se emocijama smatraju strah, bijes, radost i žalost.

turalno izložen strahu koji je prisutan upravo u prijetnji neizbježne smrti. Po svemu sudeći strah od smrti nalazi se u korijenu svih ljudskih svjesnih i podsvjesnih strahova i tjeskoba², no on u isto vrijeme može biti koristan mehanizam koji nas čuva da smrt ne doživimo prije nego za to dođe vrijeme.³

Strah je oduvijek utjecao na čovjeka te na njegov emocionalni i intelektualni odnos prema okolini. Strah postoji neovisno o kulturi i stupnju razvijenosti nekog naroda ili pojedinca. Ono što se mijenja jesu jedino objekti straha, tj. ono što u određeno vrijeme uzrokuje strah, i s druge strane mjere i sredstva koja primjenjujemo kako bismo suzbili strah.

Strah i tjeskoba⁴ teme su koje su bile u središtu interesa mnogih znanstvenih disciplina. Tako se, naprimjer, u teološkoj misli strah i tjeskoba interpretiraju kao posljedica odijeljenosti od Božje milosti uzrokovana grijehom. Egzistencijalna filozofija s druge strane na tjeskobu gleda kao na nešto pozitivno, kao na znak vježbanja slobode i odgovornosti da se živi autentičan život. Iz kliničke perspektive, pretjerani strah i tjeskoba znak su neke psihopatološke dinamike koja se zbiva u čovjeku.⁵ Stoga čovjek uz pomoć znanosti neprestano traži nove metode kako svladati, umanjiti, pobijediti ili obuzdati strah. Međutim, čini se da strah i pogotovo tjeskoba u sredinama snažno rastućeg standarda i socijalne zbrinutosti, ne opadaju, nego upravo dobivaju na snazi. Tako poljski sociolog Zygmunt Bauman u svojoj poznatoj teoriji o tzv. postmodernom tekućem društvu, govori kako su, uz međuljudske »tekuće odnose« i »tekuću ljubav«, i strahovi u današnjem postmodernom globaliziranome svijetu »tekući«, te kako ti isti strahovi, koji imaju uzrok u egzistencijalnoj nesigurnosti, neravnoteži, prožimaju život, prodiru u svaki kutak tijela i uma te redefiniraju proces egzistencije kao igre bez prekida i bez kraja. I dok je nekada društvo ograničavalo individualnu slobodu a u zamjenu nudilo

² Gregory ZILBOORG, Fear of Death, u: *Psychoanal Q.*, 12 (1943.), 465–466.

³ Usp. Ivan FURLAN, *Čovjekov psihički razvoj*, Zagreb, 1991., 184.

⁴ Pojmovi vezani uz strah često su neujednačeni te se u svakodnevnom govoru nerijetko brkaju, poput zabrinutosti, tjeskobe, fobije, ili neuroze straha. Strah je emocija izbjegavanja svjesno prepoznate, obično izvanjske, opasnosti. Tjeskoba, s druge strane, jest emocija izbjegavanja uglavnom nepoznate opasnosti, dok su fobije iracionalne opsesije i intenzivna izbjegavanja predmeta i situacija koje po sebi nisu opasne. Seymour Epstein zaključit će da je strah vezan uz akciju, posebno uz izbjegavanje i bijeg. No kada je akcija spriječena ili onemogućena, strah prelazi u tjeskobu. Tjeskoba se može po njemu definirati kao nerazriješen strah ili stanje neusmjerene uzbuđenosti koju slijedi osjećaj prijetnje. Usp. Seymour EPSTEIN, The nature of anxiety with emphasis upon its relationship to expectancy, u: Charles D. SPIELBERGER (ur.), *Anxiety: current trend sin theory and research*, II, New York, 1972., 311.

⁵ Arne ÖHMAN, Fear and anxiety as emotional phenomena: clinical phenomenology, evolutionary perspectives, and information-processing mechanisms, u: Michael LEWIS – Jeannette M. HAVILAND (ur.), *Handbook of emotions*, New York – London, 1993., 511.

sigurnost i oslobođenje od straha, ili je barem strahove činilo manje strašnima, danas se ta ista sigurnost svakodnevno žrtvuje na oltaru jedne individualne slobode koja se neprestano širi, a s njome i strahovi koji sve više pogađaju srž ljudske egzistencije.⁶

Opće je mišljenje da je osjećaj straha posebno psihičko stanje koje izaziva nelagodu zbog neke prijetnje koja narušava osjećaj sigurnosti za vlastitu egzistenciju, a može biti unutarnjeg ili vanjskog podražaja.⁷ Osim toga, ta primarna emocija pogađa čitavu osobu i ostavlja trag na tjelesnom, psihičkom i duhovnom području. Strah uvjetuje slobodu koja bitno određuje čovjeka i njegove čine. Stoga, strah može za pojedinca biti egzistencijalni problem. Vrlo često upravo zbog straha čovjek do kraja ne koristi svoje sposobnosti i psiho-intelektualne potencijale. Strah je emocija koja može prigušiti ili uništiti veliku nadarenost i genijalnost nekog pojedinca. Ukratko, strah ima posebno uništavajuću moć kakvu ljutnja i potištenost nemaju⁸ te nam nerijetko otežava da postanemo jake i zdrave ličnosti koje će biti sposobne odgovorno djelovati u građanskom društvu.

Neki su strahovi, koji se javljaju na prekretnicama života, sasvim normalni, primjereni životnoj dobi i razvoju, strahovi koje zdrav čovjek podnosi i nadrasta i čije je svladavanje važno za njegov daljnji razvoj (npr. strah malog djeteta od prvih koraka, strah od polaska u školu, strah odraslih pri stupanju na novo radno mjesto, strah od osnutka vlastite obitelji, starosti, susreta sa smrću). Ti su strahovi općenito kratkog vijeka i zajednički su uglavnom svima jer su povezani s tjelesnim, psihičkim i društvenim razvojem te se javljaju s preuzimanjem novih uloga u zajednici.⁹ Uz prikladnu emociju straha čovjek će upotrijebiti i više energije da postigne određeni cilj, što u stanju ravnodušnosti možda ne bi bio slučaj.¹⁰ No, strah »s imenom« (poput straha od neuspjeha, bolesti, druženja, konkurencije, podsmjehivanja, siromaštva, gubitka posla, osamljenosti, nemogućnosti pronalaženja bračnog druga i sl.) može često biti i nezdrav jer toliko prožima naše međusobne odnose i odnos prema svakodnevnim događajima, da su nam zbog njega uskraćena mnoga životna zadovoljstva kao i realizacija životnih zadataka, obveza i misija.

⁶ Usp. Zygmunt BAUMAN, *Paura Liquida*, Roma – Bari, 2009., 38; Zygmunt BAUMAN, *La solitudine del cittadino globale*, Milano, 2009., 24.

⁷ Usp. Zdenka BRUMEN-BUDANKO – Jovan BAMBURAČ – Vlado JUKIĆ, Strah u psihijatriji, u: Valentin POZAIĆ (ur.), *Strah. Naš životni pratilac*, Zagreb, 1995., 68.

⁸ Usp. Paul HAUCK, *Kako svladati strah*, Ljubljana – Zagreb, 1991, 8.

⁹ Usp. Frutz RIEMANN, *Temeljni oblici straha. Studija iz dubinske psihologije*, Zagreb, 2002., 13.

¹⁰ Usp. Vlado ANDRILOVIĆ – Mira ČUDINA, *Osnove opće i razvojne psihologije*, Zagreb, 1987., 73–75.

1. Egzistencijalni strah i neuroza straha u Viktora Frankla

Viktor Frankl, začetnik logoterapije u psihologiji, vidi dvojak uzrok nastanka neuroze straha. Prvi uzrok bio bi neki traumatski doživljaj koji pokreće »strah iz očekivanja«. U svom djelu *Liječnik i duša*, kako bi objasnio nastanak ove neuroze, Frankl polazi od konkretnog primjera mladića koji pati od eritrofobije (strah crvenjenja u društvu). Jednog zimskog dana mladić je ušao iz hladne ulice u toplu kavanu što je, kao fiziološka pojava, izazvalo jako crvenilo u licu. No, jedan od prijatelja kojem je dotični mladić prilazio, cijelo je društvo upozorio na mladićevo crvenilo i cijelo ga vrijeme zbog toga zadirkivalo. U tom je trenutku položen temelj pravoj neurozi jer se sada »blagaj vegetativno-neurotskoj dispoziciji, koja je imala tek značenje 'somatske susretljivosti', priključio strah iz očekivanja«¹¹. Sljedeći se put ovaj mladić u sličnoj situaciji već plašio crvenila, čime ga je izravno izazvao i bez nagle promjene temperature. A čim jednom taj mehanizam straha iz očekivanja proradi, kreće se dalje: strah stvara simptom (crvenilo), a simptom opet pospešuje strah.¹²

Drugi mogući uzrok V. Frankl vidi u egzistencijalnom strahu¹³, pa bismo ga mogli nazvati egzistencijalnim uzrokom. U neurotskim reakcijama nepre-

¹¹ Viktor FRANKL, *Liječnik i duša. Temelj logoterapije i egzistencijalne analize*, Zagreb, 1993., 214.

¹² Usp. Viktor FRANKL, *Život uvijek ima smisla. Uvod u logoterapiju*, Zagreb, 2001., 118–127.

¹³ Egzistencijalni strah pojavljuje se kao pojam najprije na filozofskom području, a naročito su o tom fenomenu pisali Søren Kierkegaard i Martin Heidegger. Kierkegaard je čovjekovu temeljnu egzistencijalnu situaciju razradio kao kategoriju prijelaza. Prijelaz u kojemu se kreće kvaliteta straha jest kvalitativni skok svakog pojedinca iz stanja nevinosti u stanje grijehnosti i to prema biblijskom izvješću o Adamovu grijehu. U kvalitativnom skoku, koji nije moguće racionalno objasniti, čovjek skače iz nevinosti u svoje vlastito čovjštvo. Odsada čovjek mora egzistirati u suprotnosti duha i tijela. U nevinosti prije skoka strah još nije svjestan. Nakon skoka strah postaje veći. Kierkegaard razvija i sasvim konkretnu fenomenologiju reflektirajućeg straha i tu uspijeva od općeg straha pred svijetom prići i k drugim, konkretnim strahovima, kakve je moguće pronaći na psihosomatskom području. Tim je analizama učinio važan doprinos prema novom razumijevanju čovjeka. »Čovjekova bit, kojom se on razlikuje i od anđela i od životinje, jest u njegovoj moći da izdrži strah pred ništavilom koje prethodi svakom iskustvu nagona i razuma.« Njegov se obrat u određenju pojma straha povijesno pojavljuje u trenutku kada je izrečena teza da su temelji svijeta prazni i ništavni. U egzistencijalističkom obratu toga stajališta ovaj je filozof uvidio da čovjekov opstanak lebdi nad provalijom ništavila te da zbog toga ljudska egzistencija nije ništa drugo nego iskonski strah i drhtanje nad besmisлом. Tim egzistencijalističkim poimanjem straha i ništavila Kierkegaard je donio novo određenje čovjeka kao očajnog smrtnika. Za Heideggera pak fenomen straha paradigma je temeljne strukture ljudskog tubitka u svijetu, a očituje se kao briga. Filozof predmnijeva da čovjek u svijetu ne živi više od povjerenja u nj, nego u trci za osiguranjem. Sve se to očituje kao strah i brižnost. Spoznaja činjenice »bačenosti u svijet« izvor je straha koji uz krivnju postaje temelj ljudskog bivstvovanja. Svijet je za njega mjesto nesigurnosti koju čovjek treba prihvatiti i iskusiti da je kao tubitak opkoljen od Ništa. U toj pritiješnjenosti strah i tjeskoba imaju nešto pozitivno jer žele otvoriti oči. Ako je mogućnost izručenja smrti jedina čovjekova mogućnost u životu, onda strah na specifičan način biva razotkriven kao način života. Nadalje, tvrdi ovaj njemački filozof, kako u strahu čovjek može susresti svoje ne-biti. Tako Heidegger povezuje

stano susrećemo kondenzaciju egzistencijalnog straha, straha od smrti i ujedno pred životom kao cjelinom. Prema Franklovim riječima, često iskazi kojima sami bolesnici prikazuju svoje tegobe, ukazuju na trag egzistencijskog uzroka neurotičnog straha. To znanstvenik potvrđuje sljedećim primjerom nekog mladića koji je patio od kancerofobije tj. straha da će umrijeti od raka. Analiza tog slučaja pokazala je da je neprekidna unutarnja zaokupljenost bolesnika pitanjem načina njegove smrti zapravo nezainteresiranost za pitanje njegova sadašnjeg načina života. Njegov strah od smrti zapravo je »tjeskoba savjesti, onaj strah od smrti što ga mora osjetiti čovjek koji je proigrao mogućnosti svog života i komu se zato njegov dosadašnji život mora činiti besmislenim. Egzistencijski strah zgušnjava se u hipohondrijsku fobiju tako što se prvotni strah od smrti koncentrira na određenu smrtonosnu bolest.«¹⁴ Frankl zaključuje da neurotski strah kao egzistencijalni postaje bespredmetan čim se opet otkrije puni smisao življenja.

Neki psiholozi pak drže da tjeskoba uzrokovana egzistencijalnim strahom može poslužiti kao dodatna energija za intelektualno, emotivno i duhovno dozrijevanje osobe, ukoliko strah nije patološke naravi. Naime, čovjekov superego teži idealima. Na drugoj strani postoji stvarni ego, tj. ono kakav ja stvarno jesam a koji teži zadovoljenju svojih želja i potreba od kojih neke mogu biti dobre i korisne, a neke pak iracionalne i za samu osobu pogibeljne, ukoliko se zadovolje bez ikakve mjere i kontrole. Te su dvije strukture u čovjeku teško pomirljive te će se tako dogoditi da kad osoba sebi uskrati zadovoljenje neke infantilne potrebe, njezin će se stvarni ja pobuniti te će nastati napetost i tjeskobno stanje. Dakle, trpjet će stvarni ego dok će idealni ego jačati i na taj način proširivati horizonte nutarnje slobode.

Upravo na tim temeljima psihoterapija zasniva svoju teoriju tzv. optimalne frustracije. Nakon što se u atmosferi dubokog povjerenja i empatije osoba osjeti prihvaćena, ona se optimalno frustrira tj. namjerno se dovede u tjeskobno stanje uskraćivanjem zadovoljavanja njezinih infantilnih želja. Ukoliko osoba uspije kroz neko vrijeme izdržati tu tjeskobu, dogodit će se kvalitativna promjena. Osoba će afektivno i duhovno napredovati i kao ličnost u svim dimenzijama dozrijevati.¹⁵

---

strah sa smrću. Ljudski se život razotkriva u strahu kao briga za sebe samoga od koje se, prema Heideggeru i postavlja pitanje o smislu bitka. Strah čovjeku ne dopušta da se osloni na išta što je unutarstvjsko, već ga radikalno vraća na sebe sama. Tako nas strah raskrućuje i postavlja pred Ništavilo našega života i slobode. Usp. Ivan KOPREK, Filozofijsko promišljanje o strahu, u: Valentin POZAIĆ (ur.), *Strah. Naš životni pratilac*, 22–27.

¹⁴ Viktor FRANKL, *Liječnik i duša*, 218.

¹⁵ Usp. Mijo NIKIĆ, Savršena ljubav izgoni strah. Psihološko-teološko razmišljanje o strahu, u: *Spe Gaudentes. U nadi radosni*. Zbornik u povodu 80. obljetnice rođenja Celestina Tomića, Zagreb, 1997., 221.

2. Otuđenje kao uzrok straha kod Ericha Fromma

Njemački filozof Erich Fromm nastanak neuroze tumači društvenim uzrokom, a to je otuđenje. On današnje društvo, koje pred čovjeka stavlja zahtjev »imati« umjesto »biti«, smatra u velikoj mjeri neprijateljskim prema osobnosti. Neurotik bi tako bio produkt bolesnog društva, »čovjek koji nije spreman ili sposoban da svoje apsolutno legitimne zahtjeve za samoostvarenjem proda u zamjenu za totalno prilagođavanje«¹⁶. Fromm je u tom smislu iznio dva važna rješenja: samoostvarenje kao suprotnost otuđenju i postojanje pravih ljubavnih odnosa. Uzrok Fromm nalazi u kapitalizmu koji nas je otuđio putem potrošačkog društva. On želi društvo koje odgovara potrebama pojedinca i koje je organizirano po mjeri čovjeka. Vjeruje da u takvu društvu strahu ne bi bilo mjesta.¹⁷

Njemačka psihijatrica i psihoanalitičarka Karen Horney naglašava također socijalnu perspektivu straha, društvo u kojem živimo gleda kao bolesno, a glavni problem bio bi nepostojanje ljubavi. Prema Keren Horney u temelju naših neurotičnih stavova nalazi se manjak sigurnosti i potisnuto neprijateljstvo. Tako ona tvrdi da Freudov konflikt između individualnih težnji (*id*) i socijalnog pritiska (*superego*) izaziva strah te se kao posljedica pojavljuje neuroza. A glavni izvor straha jesu neprijateljski nagoni različite vrste. Time bi potiskivanje nagona bilo ono što najviše izaziva strah. Neprijateljski se nagoni javljaju zbog nepostojanja ljubavi, za što su, prema autorici, pak krivi roditelji koji su svome djetetu uskratili nježnost, toplinu i ljubav. Zbog nedostatka te ljubavi neurotik će tražiti nadomjestak: patološko stremljenje za vlašću, priznanjem i posjedovanjem kao samopotvrđivanje i zaštita od vlastite nemoći, što ponovo vodi neprijateljskom ponašanju.

Keren Horney tako govori o tri uzroka koja utječu na lošu klimu u našem društvu: a) moderno društvo ekonomski je utemeljeno na principu individualne konkurencije i u našoj kulturi osjećaj konkurencije i potencijalnog neprijateljstva koje ga prati nadilaze svaki međuljudski odnos; b) potencijalna napetost među pojedincima određuje konstantno rađanje straha; c) pod pritiskom postojeće ideologije, i najnormalnija osoba prisiljena je osjetiti da vrijedi samo kada uspijeva, a kada biva poražena tada je bezvrijedna.

Sve to, prema autorici, preduvjet je da se u pojedincu rodi osjećaj izoliranosti u gomili koja ga predisponira za strah, nesigurnost i ovisnost. Odavde proizlazi neuroza modernog čovjeka koji se ukorjenjuje u konfliktu između sukobljenih vrijednota kršćanstva i konkurentskog kapitalizma a koji se izražava

¹⁶ Raphael LENNÉ, *Strah. Analiza i terapija*, Zagreb, 1983., 314.

¹⁷ Usp. Erich FROMM, *Imati ili biti*, Zagreb, 2004.

prvenstveno na taj način da se ide protiv ljudi, da se izbjegava društveni kontakt te emocionalni odmak ne samo od drugih, već i od samoga sebe.¹⁸

I talijanski sociolog i psiholog Ruggero Sicurelli smatra da je rivalstvo i potreba za superiornošću, kao obilježje zapadnjačke kulture, u samom temelju strahova i tjeskoba koje zahvaćaju suvremenog čovjeka, a koje je povezano sa sve većim individualizmom, usamljenošću i marginalizacijom osobe. Želja za superiornošću pothranjivana je neutaživom glađu za uspjehom te traži, kako bi je zadovoljila, uvijek sve veću sposobnost kompetitivnosti.¹⁹

Raphael Lenné također u otuđenju vidi jedan od glavnih uzroka modernih strahova. On će tako govoriti o otuđenoj komunikaciji (na tragu Marshalla McLuhana koji naše vrijeme smatra vremenom straha i elektroničkih medija), otuđenom radu, otuđenom slobodnom vremenu i otuđenju od prirode, a sve u službi poslovnog uspjeha te gomilanje novca i priznanja.²⁰

Društveni strahovi bili bi tako rezultat submisivno-dominantnog društvenog sustava, čiji bi cilj bio promicanje poretka koji se temelji na dominaciji hijerarhije.²¹

3. Sociologija emocija i strah

Klasici sociologije uočili su emocije kao važan faktor društvenog života. Tako Karl Marx razvija pojam otuđenja, Max Weber pojmove karizmatičnog vođe i vrijednosne racionalnosti, a Émile Durkheim anomije. Tako se kritika diskontinuiteta, o nepostojanju tradicije razmatranja emocija do pred kraj dvadesetog stoljeća (što je možda slučaj s američkom sociologijom), može dovesti u pitanje, pogotovo ako se uzmu u obzir autori iz europske tradicije kao i oni koji grade na njoj.²²

Ipak tek sedamdesetih i osamdesetih godina dvadesetog stoljeća u sociologiji se pokrenula šira rasprava o konceptualizaciji emocije te počela stvarati sociologiju emocija kakvu danas poznajemo. Osnovna distinkcija nisu emocije

¹⁸ Usp. Karen HORNEY, *The collected works of Karen Horney*, II, New York, 1942.

¹⁹ Usp. Ruggero SICURELLI, *Paura e morte in prospettiva trans-culturale. Considerazioni etnopsicologiche sull'adolescenza*, Bologna, 1981, 72.

²⁰ Usp. Raphael LENNÉ, *Strah. Analiza i terapija*, 188–222.

²¹ Usp. Arne ÖHMAN, *Fear and anxiety as emotional phenomena: clinical phenomenology, evolutionary perspectives, and information-processing mechanisms*, 518.

²² Usp. Scott GRILLS, Jonathan H. Turner and Jan E. Stets: *The Sociology of Emotions*, u: *Canadian Journal of Sociology Online*, 2005., u: <http://www.cjonline.ca/reviews/socemotions.html> (3. X. 2011.). Grills tako spominje u svojem ogledu između ostalog i Weberovu distinkcija bratske i erotske ljubavi kao emocionalnost sadržanu u Wachovu predstavljanju religije kao iskustva Svetoga.

same, nalaze li se one uklopljene u razmatranja pojedinih autora ili ne, već kut gledanja na njih. Primjerice, Jack Barbalet u svojoj kritici Weberova pristupa emocijama, Weberu priznaje ekstenzivno razmatranje emocija i uključivanje u svoje analize, ali drži da ih promatra u teorijskom okviru zasnovanom na kartezijansko-kantovskim načelima – u konačnici drži ih proturacionalnima, onime što stoji s druge strane razuma.²³ Promjene u gledanju na emocije proizlaze iz novijih spoznaja neuroznanosti gdje se pridaje velika važnost emocijama za racionalnost samu, posebice prilikom odlučivanja između više ponuđenih opcija kada je uključenost emocija u proces izbora uvjet iz optimalne solucije.²⁴ U rasponu od trideset godina, koliko je trebalo da sociologija emocija postigne svoju afirmaciju, razvilo se više teorijskih perspektiva, dobrim dijelom zasnovanih na već postojećim teorijskim zasadama koje se primjenjuju na tumačenje i emocija.

Jonathan H. Turner i Jan E. Stets²⁵ kada donose prikaz teoretskih perspektiva suvremene sociologije emocija, navode dramaturške i kulturne teorije, teorije rituala, teorije simboličkog interakcionizma, teorije razmjene, strukturalne teorije i evolucijske teorije.

Allison Wisecup, Dawn T. Robinson i Lyan Smith-Lovin pritom drže kako navedena klasifikacija ne sadrži suprotstavljene teorije²⁶; te se teorijske perspektive »fokusiraju na različite fenomene, konceptualiziraju različita svojstva emocionalnog života i teoretski opisuju različite sociološke procese koji oblikuju ta svojstva«²⁷. Unatoč tome u sociologiji emocija ostaje riješiti pitanje povezivanja mikroteorije i makroteorije, pitanja sustava i kulture (npr. kulture straha), strukture i djelovanja.²⁸

Iako svaka od navedenih perspektiva zaslužuje posebnu pažnju, zadržat ćemo se na teorijskoj perspektivi strukturalne teorije koja drži da na vrstu i intenzitet emocija ima utjecaj položaj u socijalnoj strukturi. Fokusirat ćemo se samo na propitivanju emocije straha.

²³ Usp. Jack BARBALET, *Emotion, Social Theory, and Social Structure: A Macrosociological Approach*, Cambridge, 1998., 34–38.

²⁴ Usp. Antonio R. DAMASIO, *Descartes' error: Emotion, reason, and the human brain*, New York, 1995.; Thomas LEWIS – Fari AMINI – Richard LANNON, *A General Theory of Love*, New York, 2000.

²⁵ Usp. Jonathan H. TURENER – Jan E. STETS, *Sociologija emocija*, Zagreb, 2011.

²⁶ Allison WISECUP – Dawn T. ROBINSON – Lynn SMITH-LOVIN, *The Sociology of Emotion*, u: Clifton D. BRYANT – Dennis L. PECK (ur.), *21st Century Sociology: A Reference Handbook*, Thousand Oaks, California, 2007., 106–115.

²⁷ Isto.

²⁸ Na tragu rješavanja navedenih dihotomija nalazi se rad domaće autorice: Korana SIMONOVIC, *Prema sociologijskoj konceptualizaciji emocija*, u: *Socijalna ekologija*, 17 (2008.) 2, 149–165.

David Kemper je »jedan... od ranih pionira sociologije emocija«²⁹ i strukturalistički teoretičar. Po njemu, strukturalni uvjeti određuju emocije. Glede emocije straha, razvio je postavke u kojima razlaže da »strukturalni uvjeti nedovoljne moći... ili... prekoračenje moći drugih dovode do emocije straha«. On uvodi pojam »atribucije djelovanja« koja se događa ili kad akter pripisuje odgovornost za nedovoljno posjedovanje moći samome sebi ili nedostatak moći drži uzrokovanim djelovanjem drugih. Ukoliko je odgovornost pripisana vlastitim nedostacima, doživljava se osjećaj bespomoćnosti i pokoravanja, a akter izabire bijeg kao odgovor na strah. Ukoliko je nedostatak moći pripisan odgovornosti drugih, odnos prema drugima bit će neprijateljski, u sukobu i odgovor na strah bit će pobuna.³⁰

Jack Barbalet³¹ nastavlja na radu koji je započeo D. Kemper razvijajući strukturalnu teoriju emocija. Barbalet navedenoj podjeli dodaje i hipotetsku treću mogućnost odgovora na strah. U slučaju smanjenja moći »elita«, Barbalet pretpostavlja da oni neće djelovati bijegom ili sukobom već strategijom ograničavanja (*containment*). Manjak moći može se »ispraviti strukturalnim kanaliziranjem smjera moći drugoga, dalje od sebe, ili unapređenjem učinkovitosti vlastite moći« te tako dovesti do inovacije i razvoja.³² Barbalet naglašava važnost resursa u orijentaciji prema djelovanju u odnosu na strah. Resursi »potrebni za strategiju ograničavanja veći su od potrebnih za pobunu i ti koji su potrebni za pobunu su veći od onih koji su potrebni za pokoravanje«³³.

Tablica 1. Model odnosa emocije straha i djelovanja; prilagođeno prema Kemperu i Barbaletu

emocija	atribucija djelovanja	djelovanje	resursi
strah	atribucija: »ja«	pokoravanje	mali
	atribucija: »drugi«	udruživanje i pobuna	veći
	-	strategija ograničavanja (elite)	veliki

U osvrtu na Barbaletovu teoriju Turner i Steats navode da njegov »pri-
stup doista spaja analizu emocija s makrostrukturalnim situacijama. Barba-

²⁹ Jonathan H. TURENER – Jan E. STETS, *Sociologija emocija*, 250.

³⁰ Theodore David KEMPER, *A Social Interactional Theory of Emotions*, New York, 1978., 56–58.

³¹ Usp. Jack BARBALET, *Emotion, Social Theory, and Social Structure: A Macrosociological Approach*.

³² *Isto*, 161–162.

³³ *Isto*, 162.

let nam omogućuje da naziremo kako bi mogla izgledati makrosociologija emocija. No da bi takva mikrosociologija mogla biti razvijena, presudno je da imamo preciznije konceptualizacije osnovnih značajki makrostruktura i emocija, kao i njihovih recipročnih odnosa.«³⁴

4. Sudjelovanje i strah

Supsidijarnost, »izričaj neotuđive ljudske slobode«³⁵, jedno je od temeljnih načela socijalnog nauka Crkve. Snagom supsidijarnosti, kako uči instrukcija Kongregacije za nauk vjere *Libertatis conscientia* »niti država, niti ikoje društvo se ne smiju postaviti na mjesto inicijative i odgovornosti osoba ili udruženja koja su između njih, na onom stupnju na kojem mogu djelovati, niti smiju uništiti prostor u potpunosti potreban njihovoj slobodi«³⁶ Supsidijarnost »promiče slobodu i sudjelovanje preuzimanjem odgovornosti«³⁷.

Sudjelovanje je karakteristična posljedica supsidijarnosti i kao posljedica supsidijarnosti izražava se »u nizu djelatnosti preko kojih građanin, kao pojedinac ili u udruzi s drugima izravno ili preko vlastitih predstavnika pridonosi kulturnom, gospodarskom, društvenom i političkom životu civilne zajednice kojoj pripada«³⁸.

Stupanj sudjelovanja u nekom društvu mogao bi biti jedan od pokazatelja zaživljenosti supsidijarnosti u tom društvu. Sudjelovanje »je obveza koju svi moraju svjesno ostvarivati, odgovorno i imajući pred očima opće dobro« te se »ne može ograničiti ili svoditi na neki posebni sadržaj društvenoga života«³⁹, što je vrlo važna napomena. Sudjelovanje je sudjelovanje ukoliko je za svakoga, u svemu i za sve. Drugim riječima, idealnotipsko sudjelovanje ne bi nikoga isključivalo. *Kompendij socijalnog nauka Crkve* zahtijeva »da se pospješuje sudjelovanje, nadasve sudjelovanje onih koji su u najvećim nepogodnostima te izmjenjivanje političkih upravitelja kako bi se izbjeglo da se uspostave tajne povlastice«⁴⁰. Sudjelovanje bi se odnosilo na sve razine društvenog djelovanja kao što su rad i gospodarstvo, kultura, društveni i politički život i slično,

³⁴ Jonathan H. TURENER – Jan E. STETS, *Sociologija emocija*, 290.

³⁵ BENEDIKT XVI., *Caritas in veritate – Ljubav u istini. Enciklika o cjelovitom ljudskom razvoju u ljubavi i istini* (29. VI. 2009.), Zagreb, 2010., br. 57.

³⁶ Heinrich DENZINGER – Peter HÜNERMANN, *Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o vjeri i ćudoređu*, Đakovo, 2002., čl. 4766, 954.

³⁷ BENEDIKT XVI., *Caritas in veritate*, br. 57.

³⁸ PAPINSKO VIJEĆE »IUSTITIA ET PAX«, *Kompendij socijalnog nauka Crkve*, Zagreb, 2005., br. 189.

³⁹ *Isto.*

⁴⁰ *Isto.*

a bilo bi usmjereno na opće dobro, tako da svatko ima udjela u dobrima, to je »obveza koju svi moraju svjesno ostvarivati, odgovorno i imajući pred očima opće dobro«⁴¹. Supsidijarnost postavlja visok cilj, ali nudi i vrlo transparentno oruđe, koncept sudioništva za procjenu supsidijarnosti u danom društvu, uz navedene opaske.

Sudioništvo možemo povezati sa strukturalnom teorijom emocija, kako smo je izložili u prethodnom odjeljku, kao jedan model objašnjenja sudioništva i djelovanja u suvremenom hrvatskom društvu. Strah se kanalizira u organizirano djelovanje ukoliko se pojedinci udružuju, za što je potrebno prethodno posjedovati određene resurse. Elite, koje bi upravo po načelu supsidijarnosti te resurse trebale omogućiti, strategijom ograničavanja kanalizirale bi i svoj strah od promjena te ujedno omogućile inovaciju i razvoj.

Naša je teza da je u Hrvatskoj strah koji je percipiran od ispitanika određen i položajem u društvenoj strukturi. Zanimalo nas je nalazimo li više faktora straha i kakve su im karakteristike. Jedan od načina prevladavanja straha njegovo je kanaliziranje pomoću udruživanja i sudjelovanja u izgradnji supsidijarnog društva.

U upitniku su postavljena neka pitanja koja se dotiču sudjelovanja u javnom životu i koja se nadovezuju na pitanje udruživanja i sudjelovanja u hrvatskom društvu. Jedan od pokazatelja sudjelovanja je i aktivno članstvo u nekoj udruzi. Stoga je postavljeno pitanje: Jeste li Vi osobno član neke udruge (nevladine organizacije)?

Tablica 2. Jeste li Vi osobno član neke udruge (nevladine organizacije)?

Tvrđnja	nisam	član sam, ali ne aktivan	aktivan sam član kao volonter	aktivan sam član kao profesionalac
Član sam neke udruge (nevladine organizacije).	90,9	3,2	5,1	0,5

Iz tablice se može pročitati da 91% ispitanik nije član neke udruge (nevladine organizacije), dok je jedan dio članova neaktivan (3%). Već bi se i nad ovim podatkom mogli zapitati o zaživljenosti supsidijarnosti i sudjelovanja u hrvatskom društvu. Treba se zapitati i o postojećim resursima i kako su oni raspodijeljeni u društvu i komu su na raspolaganju. Naime, da bi se ljudi udružili kako bi svoj strah preusmjerili u sudjelovanje za poboljšanje svojih uvjeta i smanjenje vlastitog straha, potrebni su im resursi da uopće mogu započeti dje-

⁴¹ Isto.

lovati. Postavljeno pitanje: Koliko Vi osobno sudjelujete u donošenju odluka na Vašem radnom mjestu, ilustrira navedeni problem.

Tablica 3. Koliko Vi osobno sudjelujete u donošenju odluka na Vašem radnom mjestu?

	uopće ne sudjelujem	2	3	4	5	6	7	8	9	potpuno sudjelujem	nisam u radnom odnosu
Ocjena koliko osobno sudjelujem u donošenju odluka na svom radnom mjestu	9,3	3,7	6,0	3,7	6,5	3,3	3,1	2,4	1,6	6,2	53,6
Ocjena (za one koji su u radnom odnosu)	1 (uopće ne sudjelujem)	2 (ne sudjelujem)		3 (koliko sudjelujem toliko i ne sudjelujem)		4 (sudjelujem)		5 (potpuno sudjelujem)			
	28,3	21,3		21,4		12,0		16,9			

Da nije u radnom odnosu izjasnilo se 54% ispitanika. Visok postotak isključenih iz sudjelovanja u odlukama u svijetu rada daleko smanjuje resurse potrebne da emocija straha, ukoliko se pojavi, potakne na sudjelovanje. Rekodirali smo varijablu u novu varijablu sa skalom odgovora od pet stupnjeva te uklonili iz analize odgovor »nisam u radnom odnosu«. Gotovo 50% ispitanika koji su u radnom odnosu ne sudjeluje u donošenju odluka na svom radnom mjestu. Tako 54% ispitanika koji nisu u radnom odnosu i gotovo 50% zaposlenih koji ne sudjeluju u donošenju odluka na svom radnom mjestu nemaju dovoljne resurse u slučaju da svoj strah žele preusmjeriti iz »pokoravanja sudbini« u sudjelovanje.

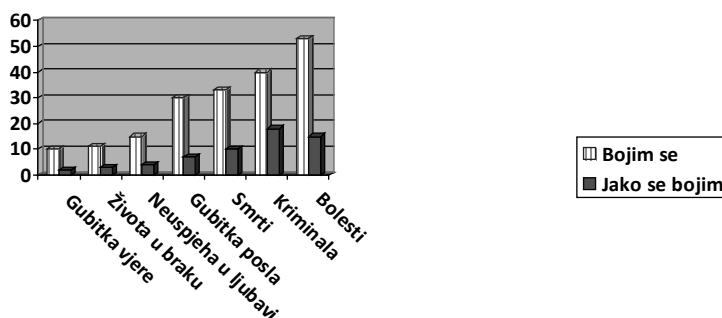
Iako ovim podacima nisu zahvaćene »elite«, koje bi se trebale propitati pomoću »fokus-grupa« (samo 6% ispitanika odgovorilo da je približni sadašnji prihod po članu kućanstva veći od 5.000 kuna), može se vidjeti da su sudjelovanje i supsidijarnost među sudionicima ankete malog dosega te ne čudi da za pojam supsidijarnosti nije čulo 83,6% ispitanika. Ukoliko zauzetost za opće dobro, čemu supsidijarno sudjelovanje zapravo teži, nije razvijeno, nije li tada strah pasiviziran u bijeg i pokoravanje? Drugim riječima, poprima li strah obrise jedne anomalije nezdravog društva te oblika neuroze jer se nije pronašao smisao.

Stoga je u upitniku postavljeno pitanje (broj 16) koje izravno pita čega se ljudi bolje. Pitanje je glasilo: Nesigurnost i strah značajke su ljudskog života. Biste li nam mogli reći bojite li se gubitka posla, neuspjeha u ljubavi, života u braku, gubitka vjere, bolesti, smrti i kriminala. Ponuđena su četiri odgovora (uopće se ne bojim, ne bojim se, bojim se i jako se bojim). U tablici su odgovori u postotcima.

Tablica 4. Nesigurnost i strah značajke su ljudskog života. Biste li nam mogli reći bojite li se...

Bojim se:	uopće se ne bojim	ne bojim se	bojim se	jako se bojim	ne bojim se	bojim se
gubitka posla	31	31	30	7	62	37
neuspjeha u ljubavi	36	44	15	4	80	19
života u braku	44	42	11	3	86	13
gubitka vjere	42	45	10	2	87	12
bolesti	9	23	53	15	32	68
smrti	20	37	33	10	57	42
kriminala	13	28	40	18	41	58

Graf 1. Odgovori na pitanje: Nesigurnost i strah značajke su ljudskog života. Biste li nam mogli reći bojite li se... Odgovori: bojim se i jako se bojim

Iz navedenog uočavamo da je kod ispitanika percepcija najintenzivnijeg straha (kod onih koji su odgovorili s »jako se bojim«) od kriminala (18%), bolesti (15%) te smrti (10%). Percepcija nepostojanja straha izražava se s obzirom na život u braku (44%), gubitak vjere (42%), neuspjeh u ljubavi (36%) i gubitak posla (31%).

U tablici smo u zadnja dva stupca povezali odgovore »uopće se ne bojim« i »bojim se« te »bojim se« i »jako se bojim«. Možemo uočiti da je percepcija straha najveća što se tiče bolesti (68%) i kriminala (58%), srednjeg intenziteta je strah od smrti (42%) i gubitka posla (37%), a percepcija straha maloga intenziteta ili nepostojanje straha je kod straha od gubitka vjere (87%), života u braku (86%) i neuspjeha u ljubavi (80%).

Koristeći hi-kvadrat test provjerili smo razlikuju li se samoprocjene straha s obzirom na spol, procjenu životnog standarda i dob na varijable koje se odnose na pitanje o strahu. Navodimo samo značajne razlike.

Tablica 5. hi-kvadrat test: strah i spol

Bojim se:		spol		hi-kvadrat test
		ženski	muški	
bolesti	ne bojim se	28,3	35,8	p<0,05 ($\chi^2=8,821$; df=1)
	bojim se	71,7	64,2	
smrti	ne bojim se	53,3	61,6	p<0,05 ($\chi^2=9,745$; df=1)
	bojim se	46,7	38,4	
kriminala	ne bojim se	32,2	50,8	p<0,01 ($\chi^2=49,523$; df=1)
	bojim se	67,8	49,2	

Kod usporedbe straha od bolesti i spola ispitanika, hi-kvadrat je statistički značajan na razini rizika $p<0,05$ ($\chi^2=8,821$; df=1). Kod usporedbe straha od smrti i spola hi-kvadrat je statistički značajan na razini rizika $p<0,05$ ($\chi^2=9,745$; df=1), dok je kod usporedbe straha od kriminala i spola hi-kvadrat statistički značajan na razini rizika $p<0,01$ ($\chi^2=49,523$; df=1). Žene se više boje od muškaraca bolest, smrti i kriminala.

Tablica 6. hi-kvadrat test: strah i procjena životnog standarda

Bojim se:		procjena životnog standarda		hi-kvadrat test
		ispodprosječan	prosječan	
kriminala	ne bojim se	33,2	43,9	p<0,01 ($\chi^2=13,219$; df=1)
	bojim se	66,8	56,1	

Kod usporedbe straha od kriminala te procjene životnog standarda hi-kvadrat je statistički značajan na razini rizika $p<0,01$ ($\chi^2=13,219$; df=1). Iz analize smo isključili one koji se izjašnjavaju da im je standard iznadprosječan i znatno iznadprosječan zbog malog postotka, također su spojeni odgovori »znatno ispodprosječan« i »prosječan«. Ispitanici koji su svoj životni standard ocijenili ispodprosječnim više se boje kriminala od onih koji su svoj životni standard ocijenili prosječnim. Tako su razlike u položaju u društvenoj strukturi povezane sa samoprocjenom straha.

Tablica 7. hi-kvadrat test: strah i prihodi

Bojim se:		prihodi			hi-kvadrat test
		do 2.000 kn po članu kućanstava	od 2.001 kn do 4.000 kn po članu kućanstava	više od 4.001 kn po članu kućanstava	
gubitka posla	ne bojim se	63,4	57,7	68,3	p<0,05 ($\chi^2 = 8,501$; df=2)
	bojim se	36,6	42,3	31,7	
gubitka vjere	ne bojim se	86,3	84,8	93,9	p<0,01 ($\chi^2 = 15,191$; df=2)
	bojim se	13,7	15,2	6,1	
kriminala		35,1	39,2	53,2	p<0,01 ($\chi^2 = 27,771$; df=2)
		64,9	60,8	46,8	

Ispitanicima je postavljeno pitanje: Koliki je približno Vaš sadašnji prihod po članu Vašeg kućanstva (ukupni prihod – plaće, mirovine, honorari – podijeljen s brojem članova)? Kod usporedbe straha od gubitka posla i prihoda ispitanika, hi-kvadrat statistički je značajan na razini rizika $p < 0,05$ ($\chi^2 = 8,501$; df=2). Razliku čini »srednji sloj«, oni kojima su prihodi od 2.001 do 4.000 kuna po članu kućanstva, dok »siromašniji« i »bogatiji« percipiraju manji strah. Razlozi kod »siromašnijih« mogu biti nezaposlenost, dok »bogatiji« imaju sigurnije poslove. Kod usporedbe straha od gubitka vjere i prihoda ispitanika, hi-kvadrat statistički je značajan na razini rizika $p < 0,01$ ($\chi^2 = 15,191$; df=2). Najmanje se boje gubitka vjere oni koji imaju prihode više od 4.001 po članu kućanstava. Kod usporedbe straha od kriminala i prihoda ispitanika, hi-kvadrat statistički je značajan na razini rizika $p < 0,01$ ($\chi^2 = 27,771$; df=2). I ovdje, kao i kod procjene životnog standarda, pokazuje se da ekonomski status utječe na strah od kriminala. Ispitanici s prihodima do 2.000 po članu kućanstava najviše se boje kriminala.

Tablica 8. hi-kvadrat test: strah i dob

Bojim se:		dob					hi-kvadrat test
		do 30 g.	31 – 40 g.	41 – 50 g.	51 – 60 g.	61+ g.	
gubitka posla	ne bojim se	57,3	50,8	47,4	62,7	89,9	p<0,01 ($\chi^2 = 142,375$; df=4)
	bojim se	42,7	49,2	52,6	37,3	10,1	
neuspjeha u ljubavi	ne bojim se	63,9	72,1	85,4	85,5	94,2	p<0,01 ($\chi^2 = 107,287$; df=4)
	bojim se	36,1	27,9	14,6	14,5	5,8	
života u braku	ne bojim se	73,9	80,4	89,2	90,1	97,7	p<0,01 ($\chi^2 = 85,703$; df=4)
	bojim se	26,1	19,6	10,8	9,9	2,3	

Bojim se:		dob					hi-kvadrat test
		do 30 g.	31 – 40 g.	41 – 50 g.	51 – 60 g.	61+ g.	
gubitka vjere	ne bojim se	82,1	85,5	89,1	87,7	93,3	p<0,05 ($\chi^2=19,263$; df=4)
	bojim se	17,9	14,5	10,9	12,3	6,7	
bolesti	ne bojim se	40,6	36,3	30,9	25,8	26,8	p<0,01 ($\chi^2=20,805$; df=4)
	bojim se	59,4	63,8	69,1	74,2	73,2	
smrti	ne bojim se	53,3	56,4	59,7	53,4	62,8	
	bojim se	46,7	43,6	40,3	46,6	37,2	
kriminala	ne bojim se	54,3	45,2	40,7	34,4	32,7	p<0,01 ($\chi^2=36,758$; df=4)
	bojim se	45,7	54,8	59,3	65,6	67,3	

Dob se pokazala statistički značajna na gotovo svim varijablama (osim u varijabli strah od smrti, gdje nema značajnih razlika); ona dakle čini značajnu razliku u procjeni vlastitog straha. Tako se gubitka posla, neuspjeha u ljubavi, života u braku i gubitka vjere manje boje stariji od mlađih. Suprotno od toga, bolesti i kriminala više se boje stariji ispitanici, dok kod straha od smrti nema statistički značajne razlike. Smrti se boje svi jednako. Kod usporedbe straha od gubitka posla i dobi, hi-kvadrat statistički je značajan na razini rizika $p<0,01$ ($\chi^2=142,375$; df=4). Straha od gubitka posla najveći je kod ispitanika između 31. i 51. godine života, u godinama u kojima je već teže naći posao na tržištu rada. Kod usporedbe straha od neuspjeha u ljubavi i dobi, hi-kvadrat statistički je značajan na razini rizika $p<0,01$ ($\chi^2=107,287$; df=4). Kod usporedbe straha od života u braku i dobi, hi-kvadrat statistički je značajan na razini rizika $p<0,01$ ($\chi^2=85,703$; df=4). Kod usporedbe straha od gubitka vjere i dobi, hi-kvadrat statistički je značajan na razini rizika $p<0,05$ ($\chi^2=19,263$; df=4). Kod usporedbe straha od bolesti i dobi, hi-kvadrat statistički je značajan na razini rizika $p<0,01$ ($\chi^2=20,805$; df=4). Kod usporedbe straha od kriminala i dobi, hi-kvadrat statistički je značajan na razini rizika $p<0,01$ ($\chi^2=36,758$; df=4).

Pogledom na dosadašnje analize hi-kvadrata primjećujemo određene statistički značajne razlike u provedenim analizama. Položaj u društvenoj strukturi, može odrediti stupanj procjene straha, posredno i samog osjećaja straha prema određenom fenomenu. Tako će se, primjerice, kriminala više bojati žene, stariji, ispitanici s manjim prihodima i samoprocjenom ispodprosječnog životnog standarda.

Zanimalo nas je nalazimo li više faktora straha i kakve su im karakteristike. Primjenom faktorske analize na svih sedam varijabli, rađene pod komponentnim modelom i varimax rotacijom latentnih osi dobili smo dva stabilna faktora koji tumače 60% varijance. Uzimajući dobivene faktore kao faktorske

skorove, kreirali smo varijable »strah odnosa« i »egzistencijalni strah«. Tako »bolest, kriminal i smrt« tvore jedan faktor, a »gubitak posla, neuspjeh u ljubavi, život u braku te gubitak vjere« drugi faktor.

Tablica 9. Faktorska analiza seta varijabli o percepciji straha

Strah od:	strah odnosa	egzistencijalni strah
života u braku	,849	
neuspjeha u ljubavi	,840	
gubitka vjere	,684	
gubitka posla	,554	
bolesti		,815
kriminala		,746
smrti		,720

Prvi smo nazvali »strah odnosa« koji pogađa samo neke osobe, ovisno o situaciji, položaju, ulozi i vrijednotama (zaposleni/nezaposleni, vjernici/nisu vjernici). Također svaka od navedenih varijabli koje tvore faktor »strah odnosa« u sebi sadrži usmjerenost prema drugome, u konačnici i prema Drugome. Povezujemo ovaj faktor s konceptom *otuđenja*, koji smo prikazali u prvom dijelu rada, govoreći o Frommovoju analizi zdravog društva. Bračna sreća, ljubav, vjera i posao, mogu se izgubiti krivnjom pojedinca ali i krivnjom same strukture odnosa u određenom društvu.

Drugi smo nazvali »egzistencijalni strah« jer pogađa osobu u njezinu integritetu. Povezujemo ga s teoretskim stajalištem Viktora Frankla, kako je u tekstu i navedeno, o egzistencijalnom strahu koji teži svom razjašnjenju u odgovoru na pitanje *smisla*. Tako bolest, kriminal i smrt ne možemo »izgubiti«, mogu nas »snaći« i tomu pripisujemo smisao ili besmisao.

Ukoliko se pogleda raspodjela odgovora na pitanje o strahu⁴², može se zapaziti da su u varijablama koje tvore faktor »egzistencijalni strah« češći odgovori »bojim se« i »jako se bojim« nego u faktoru »strah odnosa«. To bi se moglo protumačiti samom strukturom navedenog pitanja, jer bolest, kriminal i smrt stvarno ili potencijalno pogađaju svakoga, dok strah od gubitak posla ovisi o zaposlenosti, strah od gubitka vjere o stupnju vjere, strah od neuspjeha u ljubavi o zaljubljenosti, a strah od života u braku različito procjenjuju oni koji u braku već jesu od onih koji nisu ni zaljubljeni. Također, »strah odnosa«

⁴² Usp. Tablicu 4.

nije kod ispitanika prepoznat kao »prioritet zabrinutosti«, on je svojevrsna pasivna zaliha straha koju se ne percipira egzistencijalnim.

Tablica 10. Korelacija povjerenja i faktora samoprocjene straha

Povjerenje u:	Faktori samoprocjene straha	
	strah odnosa	egzistencijalni strah
institucije civilnog društva	-,090(**)	-,128(**)
lokalne vlasti		-,081(**)
županijske vlasti		-,077(**)
Vladu RH		-,101(**)
EU		
Hrvatski sabor		-,085(**)
pučkog pravobranitelja		-,154(**)
pravobranitelja/icu za ravnopravnost spolova	-,083(**)	-,170(**)
pravobraniteljicu za djecu	-,084(**)	-,176(**)
školu		-,098(**)
sveučilište		-,119(**)
učitelje i profesore		-,093(**)
Crkvu	,079(**)	
obitelj	,128(**)	
brak	,213(**)	
susjedstvo	,150(**)	
Hrvate	,088(**)	

(**) – korelacije su značajne na razini $P < 0,01$

U pitanju broj 1 upitnika pitalo se koliko ispitanici imaju povjerenje u razne institucije hrvatskog društva. Povjerenje u institucije je «jedan od osnovnih uvjeta koji treba biti zadovoljen da bi se kanalizirali sukobi i konflikti unutar političkog sustava. Stoga su povjerenje i participacija u društvenim organizacijama... preduvjet stabilnosti političkog režima u cjelini. Poremećaji u funkcioniranju političkog sustava vidljivi su stoga u smanjenom povjerenju u institucije sustava, prividno smanjenoj participaciji u političkom životu, tj. na subjektivnom planu iskazanoj kao politička apatija ili pak izraženoj sklonosti da se priključi zabranjenim ili nedozvoljenim oblicima izražavanja političkih interesa.»⁴³

⁴³ Stjepan BALOBAN – Ivan RIMAC, Povjerenje u institucije u Hrvatskoj, u: *Bogoslovska smotra*, 68 (1998.) 4, 663–672, 664–665.

Ne ulazeći u samu raspodjelu odgovora, zanimala nas je korelacija između faktora »egzistencionalnog straha« i »straha odnosa« s pitanjem procjene ispitanika o stupnju povjerenja u hrvatskom društvu. Značajna pozitivna korelacije s faktorom »straha odnosa« je s varijablama: povjerenje u Crkvu, obitelj, brak, susjedstvo i Hrvate, dok je značajna negativna korelacija s varijablama: povjerenje u institucije civilnog društva, u pravobranitelja/icu za ravnopravnost spolova, u pravobraniteljicu za djecu. Može se primijetiti da povjerenje u tradicionalne institucije zajedništva, one institucije koje su upravo utočište od »tekuće« izmjene ostalih područja života korelira s faktorom »strah odnosa«. Tome bi mogao biti razlog, po mišljenju ispitanika, ugroženost tradicionalnih *Gemeinschaft*⁴⁴ institucija poput obitelji, braka i susjedstva. Institucije civilnog društva, pravobranitelj/ica za ravnopravnost spolova i u pravobranitelj/ica za djecu mogle bi biti institucije koje su od navedenih posebno prepoznate kao one mogu pomoći tradicionalnim institucijama u izgradnji zdravog društva.

Značajna negativna korelacije s faktorom »egzistencijalnog straha« je s varijablama: povjerenja u institucije civilnog društva, u lokalne vlasti, u županijske vlasti, u Vladu RH, u Hrvatski sabor, u pučkog pravobranitelja, u pravobranitelja/icu za ravnopravnost spolova, u pravobraniteljicu za djecu, u školu, u sveučilište, u učitelje i profesore. Korelacija faktora »egzistencijalnog straha« i varijabli povjerenja u *Gesellschaft* institucije vlasti, obrazovanja i civilnog društva (osim Europske unije) da je straha manje gdje je veće povjerenje.

Odgovore na pitanje: Jeste li Vi osobno član neke udruge (nevladine organizacije)? spojili smo u »nisam ili neaktivan član« te »aktivan kao volonter ili profesionalac« te proveli t-test s varijablama koje tvore pitanje o percepciji straha kod ispitanika te varijablama dobivenim faktorskom analizom i u oba slučaja nismo dobili značajne razlike aritmetičkih sredina. Upravo volontiranje bi bila djelatnost koja bi mogla činiti razliku u odnosu na preusmjeravanje straha na udruživanje i djelovanje. No, sudjelovanje u volontiranju ne čini razliku u odnosu na faktore straha.

Odgovore na pitanje: Kada bi u nekom mediju bilo objavljeno nešto što zahtijeva reakciju, biste li se osobno javili tom mediju (pismom, e-mailom, telefonom...) i reagirali, spojili smo u »reagirao bih« te »ne bih reagirao i možda«.

⁴⁴ Koristimo klasičnu tipologiju društvenih grupa Ferdinanda Tönniesa: zajednica (*Gemeinschaft*) i društvo (*Gesellschaft*).

Tablica 11. Razlike aritmetičkih sredina na varijablama dobivenim faktorskom analizom, s obzirom na javljanje mediju na nešto objavljeno u nekom mediju, a zahtijeva reakciju.

Kada bi u nekom mediju bilo objavljeno nešto što zahtijeva reakciju, biste li se osobno javili tom mediju (pismom, e-mailom, telefonom...) i reagirali?				
	M reagirao bih	M ne bih reagirao ili možda	t	p
strah odnosa	-,0788603	,0379998	-1,966	<0,05
egzistencijalni strah	-,1041276	,0415157	-2,441	<0,05

Postoji statistički značajna razlika aritmetičkih sredina »straha odnosa« s obzirom na one koji ne bi reagirali te one koji bi reagirali ili možda reagirali na nešto objavljeno u mediju što zahtijeva osobnu reakciju. Postoji statistički značajna razlika aritmetičkih sredina »egzistencijalnog straha« s obzirom na one koji ne bi reagirali te one koji bi reagirali ili možda reagirali na nešto objavljeno u mediju što zahtijeva osobnu reakciju. Razlike aritmetičkih sredina su statistički značajne, ali blage. Kod oba faktora veći je broj ispitanika koji ne bi reagirali ili bi možda reagirali na nešto objavljeno u mediju što zahtijeva reakciju. Tako »pasivniji« ispitanici pokazuju veći strah od »aktivnijih« ispitanika, iako su razlike blage. Pogledajmo još neke pokazatelje.

Odgovore na pitanje: Jeste li i koliko često u proteklih godinu dana u Hrvatskoj bili žrtvom diskriminacije (nepravednog postupanja ili stavljanja u nepovoljan položaj), rekodirali smo u odgovore »niti jednom« i »jednom ili više puta«. Posebno su nas zanimala varijable koje se tiču diskriminacije zbog spola, dobi, društvenog položaja te zbog imovnog stanja jer to su obilježja koja mogu pokazati koliko položaj u strukturi s obzirom na doživljenu diskriminaciju utječe na percepciju straha.

Tablica 12. Razlike aritmetičkih sredina na varijablama dobivenim faktorskom analizom, s obzirom na diskriminaciju

	M niti jednom	M jednom ili više puta	t	p
bio/la sam žrtva diskriminacije zbog spola				
strah odnosa	-,0842910	,4709700	-7,598	<0,01
egzistencijalni strah	-,0275924	,1382276	-2,227	<0,05
bio/la sam žrtva diskriminacije zbog dobi				
strah odnosa	-,0649388	,2916641	-5,173	<0,01
egzistencijalni strah	-,0240607	,1020103	-1,912	////
bio/la sam žrtva diskriminacije zbog društvenog položaja				
strah odnosa	-,0418303	,3194071	-4,590	<0,01
egzistencijalni strah	-,0155181	,1076857	-1,704	////

	M niti jednom	M jednom ili više puta	t	p
bio/la sam žrtva diskriminacije zbog imovnog stanja				
strah odnosa	-.0374947	,2342011	-3,716	<0,01
egzistencijalni strah	-.0169756	,1213057	-1,806	////

Postoji statistički značajna razlika aritmetičkih sredina »straha odnosa« s obzirom na one koji ni jednom nisu bili žrtvom diskriminacije te one koji su bili jednom ili više puta žrtvom diskriminacije zbog spola. Postoji statistički značajna, ali blaga razlika aritmetičkih sredina »egzistencijalnog straha« s obzirom na one koji ni jednom nisu bili žrtvom diskriminacije te one koji su bili jednom ili više puta žrtvom diskriminacije zbog spola.

Postoji statistički značajna razlika aritmetičkih sredina »straha odnosa« s obzirom na one koji ni jednom nisu bili žrtvom diskriminacije te one koji su bili jednom ili više puta žrtvom diskriminacije zbog dobi. Ne postoji statistički značajna razlika aritmetičkih sredina »egzistencijalnog straha« s obzirom na one koji ni jednom nisu bili žrtvom diskriminacije te one koji su bili jednom ili više puta žrtvom diskriminacije zbog dobi.

Postoji statistički značajna razlika aritmetičkih sredina »straha odnosa« s obzirom na one koji ni jednom nisu bili žrtvom diskriminacije te one koji su bili jednom ili više puta žrtvom diskriminacije zbog društvenog položaja. Ne postoji statistički značajna razlika aritmetičkih sredina »egzistencijalnog straha« s obzirom na one koji ni jednom nisu bili žrtvom diskriminacije te one koji su bili jednom ili više puta žrtvom diskriminacije zbog društvenog položaja.

Postoji statistički značajna razlika aritmetičkih sredina »straha odnosa« s obzirom na one koji ni jednom nisu bili žrtvom diskriminacije te one koji su bili jednom ili više puta žrtvom diskriminacije zbog imovinskog stanja. Ne postoji statistički značajna razlika aritmetičkih sredina »egzistencijalnog straha« s obzirom na one koji ni jednom nisu bili žrtvom diskriminacije te one koji su bili jednom ili više puta žrtvom diskriminacije zbog imovinskog stanja.

U svim promatranim varijablama oni koji su bili žrtve diskriminacije, statistički značajno više percipiraju »strah odnosa« od onih koji je nisu doživjeli. Drugim riječima, oni ispitanici koji su na »vlastitoj koži« osjetili razliku povodom svog položaja u društvenoj strukturi na temelju određenih socijalnih obilježja, više se plaše. Samo oni koji su bili žrtvom diskriminacije zbog spola, statistički značajno, iako na manjoj razini značajnosti, više percipiraju »egzistencijalni strah« od onih koji je nisu doživjeli. Pretpostavka je da bi izrazitije sudjelovanje u životu društva upravo »strah odnosa« intenzivirao, ali i potakao na daljnje djelovanje za opće dobro.

Umjesto zaključka

U provedenoj statističkoj analizi došli smo do nekih osnovnih predodžaba o odnosu straha, supsidijarnosti i sudioništva. Zanimalo nas je koliko je strah, prisutan u ljudi, određen položajem u društvenoj strukturi. Primijetili smo da su određena socijalna obilježja povezana s percepcijom straha⁴⁵. Tako će se, primjerice, kriminala više bojati žene, stariji, ispitanici s manjim prihodima i samoprocjenom ispodprosječnog životnog standarda.

Stupanj sudioništva u nekom društvu mogao biti jedan od pokazatelja zaživljenosti supsidijarnosti u tom društvu. No čak 91% ispitanik nije član neke udruge (nevladine organizacije), dok je i jedan dio članova neaktivan (3%). Da bi se ljudi udružili kako bi svoj strah preusmjerili u sudjelovanje za poboljšanje svojih uvjeta te time i na smanjenje vlastitog straha, potrebni su im resursi da uopće mogu započeti djelovati. Čak 54% ispitanika koji nisu u radnom odnosu i gotovo 50% zaposlenih koji ne sudjeluje u donošenju odluka na svom radnom mjestu nemaju dovoljne resurse da svoj strah preusmjere iz »pokoravanja sudbini« u sudjelovanje i smanjenje straha. Tako je u hrvatskom društvu otežano jačanje sudioništva a samim time i prisutnost supsidijarnosti.

Iako podacima iz istraživanja nisu dovoljno zahvaćene »elite«, koje bi trebalo ispitati pomoću »fokus-grupa«, može se vidjeti da su sudjelovanje i supsidijarnost među sudionicima ankete malog dosega te ne čudi da za pojam supsidijarnosti nije čulo čak 83,6% ispitanika.

Zanimalo nas je nalazimo li više faktora straha i kakve su im karakteristike. Primjenom faktorske analize na svih sedam varijabli o percepciji straha dobili smo dva stabilna faktora. Uzimajući dobivene faktore kao faktorske skorove kreirali smo varijable »strah odnosa« i »egzistencijalni strah«.

»Strah odnosa« pogađa samo neke osobe, ovisno o situaciji, položaju, ulozi i vrijednostama jer u sebi sadrži usmjerenost prema drugome, također i prema Drugome. Povezali smo ovaj faktor s konceptom *otuđenja* kod Ericha Fromma. »Egzistencijalni strah« pogađa osobu u njezinu integritetu. Povezali smo ovaj faktor s konceptom odgovora na pitanje *smisla*, kako ga formulira Viktor Frankl. Odgovori na pitanje o strahu pokazali su da kod ispitanika postoji percepcija straha u kojoj se »egzistencijalni strahovi« više izraženi u odnosu na »strah odnosa«. Drukčije rečeno, na temelju teorijskog okvira

⁴⁵ Da bi se moglo doći do dodatnih uvida u strukturu straha trebalo bi razraditi upitnik koji bi sadržavao dodatna pitanja o emociji straha (a ne samo o njegovoj percepciji) tako i pitanja o stupnju posjedovanja resursa za djelovanje unatoč strahu.

Frankla i Fromma, ugroženost smisla percipirana je većom nego bojazan od nezdravog društva.

Od izuzetne je važnosti da se strah kanalizira, upravo pomoću sudionništva u zauzetost za opće dobro. Kako smo već naveli, strah se kanalizira u organizirano djelovanje ukoliko se pojedinci udruže, za što su im potrebni određeni preduvjeti, resursi. Elite, koje bi upravo po načelu supsidijarnosti te resurse trebale omogućiti, *strategijom ograničavanja* preusmjerele bi i svoj strah od promjena te ujedno omogućile inovaciju i razvoj, nužne za razvoj hrvatskog društva.

Summary

FEAR, SUBSIDIARITY AND PARTICIPATION

Irena SEVER

Josip Juraj Strossmayer University of Osijek
Trg Sv. Trojstva 3, HR – 31 000 Osijek
irenasever332@hotmail.com

Damir MRAVUNAC

Centre for Promotion of the Social Teaching of the Church of the Croatian Bishop's Conference
Heinzlova 5, HR – 10 000 Zagreb
censoc@zg.t-com.hr

Fear is a basic human emotion which is often related to the presumption that it challenges passive actors. Just as the participation of all in social life is a vital criterion for the principle of subsidiarity and based on psychology, theology and sociology, we were particularly interested in investigating to what extent fear determines people's position in the social structure in Croatia. We were interested to see whether there were several factors of fear and what were their characteristics. With reference to the analysis of the theory developed within the sociology of emotion and, secondly, to the social teachings of the Church about the principle of subsidiarity we believe that one of the ways to overcome fear is through associating amongst individuals and their participation in developing a subsidiary society.

Key words: *fear, subsidiarity, sociology, emotion, participation, emotional effects.*